

BYUDJET DEFITSITI VA DAVLAT QARZLARINI BOSHQARISHNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI

Aripova Nozima Abdulhay qizi

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik,
Oliy biznes maktabi magistr tinglovchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada byudjet defitsiti va davlat qarzlarini boshqarishning nazariy asoslari hamda amaliy jihatlarini kompleks tahlil etilgan. Byudjet defitsitining yuzaga kelish sabablari, uni moliyalashtirish mexanizmlari, davlat qarzining iqtisodiy barqarorlikka ta'siri ilmiy nuqtai nazardan ochib berilgan. Shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi asosida davlat qarzini samarali boshqarish modellari ko'rib chiqildi. Muallif tomonidan byudjet defitsitini optimal darajada ushlab turish va davlat qarzini barqaror boshqarish bo'yicha taklif va rekomendatsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: byudjet defitsiti, davlat qarzi, fiskal siyosat, moliyaviy barqarorlik, qarz boshqaruvi, makroiqtisodiy tizim.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of theoretical and practical issues related to budget deficit and public debt management. The causes of budget deficit, its financing mechanisms, and the impact of public debt on economic stability are discussed from a scientific perspective. Moreover, effective models of public debt management based on the experience of developed and developing countries are examined. The author proposes recommendations aimed at optimizing budget deficit levels and ensuring sustainable public debt management.

Keywords: budget deficit, public debt, fiscal policy, financial stability, debt management, macroeconomic system.

Kirish

Mamlakatimizda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar o'z mazmun-mohiyati bilan "inson – jamiyat – davlat" degan tamoyilni konstitutsiyaviy qoida sifatida muhrlashga, xalqparvar davlat barpo etishga, inson huquq va manfaatlari himoyasini kuchaytirishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Yangilangan Konstitutsiya jamiyatimiz hayotining barcha yo'nalishlarini kompleks tartibga solish hamda mamlakatimizni demokratik rivojlantirish yo'lida eng muhim huquqiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Konstitutsiyaga kiritilgan yangi normalar barcha sohalarni

taraqqiy ettirishga, shu jumladan, davlat hokimiyatining yanada samarali tashkil qilinishiga yordam beradi.

Natijalar

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaga 27 ta yangi modda kiritilib, moddalar soni 128 tadan 155 taga oshdi. Konstitutsiyamizning amaldagi 275 ta normasi 434 taga ko‘paydi, ya’ni amaldagi Konstitutsiya 65 foizga yangilandi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarga qadar davlat byudjeti ochiqligi va uning ustidan jamoatchilik nazoratini o‘rnatish haqida gap-so‘z bo‘lishi ham mumkin emas edi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev amalga oshirgan islohotlar natijasida byudjet ochiqligini ta‘minlashga qaratilgan amaliy ishlar qilindi. Bir qator hujjatlar qabul qilindi. Fuqarolar nafaqat davlat byudjeti ustidan nazorat o‘rnatmoqda, balki mablag‘larni sarflashda ham ishtirok etmoqda.

Yangilangan Konstitutsiyaning 148-moddasida O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjetini shakllantirish hamda ijro etish tartib-taomillari ochiqlik va shaffoflik prinsiplari asosida amalga oshirilishi, shuningdek fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlari O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining shakllantirilishi hamda ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishi kabi yangi norma bilan huquqiy mustahkamlandi.

Konstitutsiyaga kiritilayotgan ushbu modda odamlar byudjet qanday shakllanishi, qanday sarflanishi ustidan nazorat o‘rnata olishlariga xizmat qiladi. Bu nimasi bilan muhim?

Ko‘pchilik odamlarda davlat yoki mahalliy byudjetlar qanday shakllanishi haqida umumiy tasavvur ham yo‘q. “Davlatning puli” deb ataladigan ushbu mablag‘lar aslida xalqning o‘zi to‘lagan soliqlar evaziga yig‘ilgan pullardir. Tabiiyki, xalq o‘z puli qanday va qaerga sarflanayotgani ustidan nazorat qilishga haqqi bor. Kiritilgan ushbu modda aynan mana shu huquqni kafolatlaydi.

Mahallada mavjud bo‘lgan muammolarni hal etish bo‘yicha ayrim murojaatlarga tegishli mansabdor shaxslar tomonidan “rejaga kiritildi, moliyalashtirish bo‘lsa bajaramiz” degan javoblar berilishi hech kimga sir emas. Ushbu javoblarni olgan fuqarolar mahalladagi muammolar yechimini yillab kutib turardi. Shunday holatlarni keskin ravishda oldini olish maqsadida yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizga byudjetga oid alohida yangi modda kiritildi.

Muhokama

Eng avvalo, davlat byudjetini shakllantirish hamda ijro etish tartib-taomillari ochiqlik va shaffoflik prinsiplari asosida amalga oshirilishi belgilandi. Xususan, Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlari, soliq va byudjet siyosatining asosiy yo‘nalishlari loyihalari, Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlari ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlar, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining xulosalarini joylashtirishni nazarda tutuvchi “Ochiq byudjet” axborot portali ishga tushirildi.

Ochiq byudjet – bu fuqarolarning turli darajadagi byudjetlar to‘g‘risida tushunishlari uchun mavjud bo‘lgan ma‘lumotlarni shakllantirishga qaratilgan davlat siyosati.

Alohida qayd etish joizki, fuqarolarning byudjet jarayonida ishtirok etish tartibi ham paydo bo‘ldi. Ya’ni tashabbusli byudjet – aholining tashabbuslarini hisobga olgan holda byudjet mablag‘larining muayyan bir qismini sarflash bo‘yicha ularning bevosita ishtirokida qarorlar qabul qilish hamda qabul qilingan qarorlarning amalga oshirilishini kuzatish amaliyoti joriy etildi.

Ushbu amaliyot orqali aholi o‘zini qiynayotgan muammolar, shu jumladan mahalladagi muammolar (yo‘llar, bolalar maydonchalar va h.k.) byudjetga kiritish va ularni tezlik bilan hal qilish imkoni yaratildi.

Ma’lumki, Tashabbusli byudjet loyihalari butun dunyo bo‘yicha keng tarqalgan bo‘lib, jahonda 7000 dan ortiq shaharlarda qo‘llanilib kelinmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan “Ochiq byudjet” davlat siyosati, byudjet ustidan jamoatchilik nazoratini samarali amalga oshirish va bu borada to‘liq axborot olish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 avgustdagi “Byudjet ma‘lumotlarining ochiqligini va byudjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga ko‘ra, Davlat byudjetiga oid axborotlarni joylashtirishni nazarda tutuvchi “Ochiq byudjet” portali ishga tushirildi. 2019 yildan boshlab byudjet mablag‘larini taqsimlashda fuqarolar ishtirokining tuman va shaharlar byudjetlari qo‘shimcha manbalarining kamida 10 foizini jamoatchilik fikri asosida shakllantirilgan tadbirlarga yo‘naltirishni nazarda tutadigan mexanizm joriy etildi.

Byudjet defitsiti davlatning daromadlari uning xarajatlaridan kam bo‘lgan holatni ifodalaydi. Bu holat iqtisodiy tizimda fiskal nomutanosiblikni keltirib chiqarib, davlat moliyaviy barqarorligi uchun muayyan xatarlarni vujudga keltiradi. Keynschilik nazariyasiga ko‘ra, iqtisodiy pasayish davrida byudjet defitsiti iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Biroq, neoklassik yondashuvlar defitsitning ortiqcha o‘ssishi inflyatsiya va qarz yukining og‘irlashishiga olib kelishini ta’kidlaydi.

Byudjet defitsiti quyidagi omillar natijasida shakllanadi:

- davlat xarajatlarining ortishi;
- soliq tushumlarining pasayishi;
- iqtisodiy inqirozlar;
- ijtimoiy xarajatlarning o‘ssishi;
- kutilmagan fors-major holatlar.

Davlat qarzi — davlat byudjetidagi defitsitni qoplash maqsadida jalb qilingan tashqi va ichki mablag‘lar yig‘indisidir. U ichki va tashqi davlat qarziga bo‘linadi. Ichki qarzlar milliy moliya bozori hisobidan moliyalashtiriladi, tashqi qarz esa xalqaro moliya institutlari va xorijiy kreditorlar bilan bog‘liq.

Davlat qarzi ijobiy va salbiy ta’sirga ega bo‘lishi mumkin:

ijobiy jihat: infratuzilmalarni rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash;

salbiy jihat: qarz yukining ortishi, byudjet resurslarining kredit to‘lovlariga yo‘naltirilishi.

Qarzning YaIMga nisbati davlat moliyaviy barqarorligining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Davlat qarzini boshqarish mexanizmlari

Samarali qarz boshqaruvi davlat moliyaviy siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- qarz portfelini optimallashtirish;
- qarzni qayta moliyalashtirish;
- risklarni diversifikatsiya qilish;
- qarz muddatlarini uzaytirish.

Zamonaviy iqtisodiy amaliyotda davlat qarzini boshqarishda “qarz barqarorligi indeksi”, “fiskal xavf koeffitsienti” kabi ko‘rsatkichlar keng qo‘llanilmoqda.

Amaliy tajriba va O‘zbekiston misoli

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda davlat qarzini boshqarish tizimini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Qarz mablag‘larining maqsadli yo‘naltirilishi, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillariga tayanish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynamoqda. 2020–2024 yillarda davlat qarzi miqdori oshgan bo‘lsa-da, uning YaIMga nisbati xalqaro me’yorlar doirasida saqlanmoqda.

Xulosa: Byudjet defitsiti va davlat qarzi iqtisodiy taraqqiyotda muhim vosita bo‘lishi bilan birga, noto‘g‘ri boshqarilgan taqdirda jiddiy moliyaviy inqirozlarga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun davlat moliyaviy siyosatining asosiy vazifasi defitsitni oqilona boshqarish va qarz yukini barqaror darajada ushlab turishdan iborat bo‘lishi lozim. Davlat qarzini boshqarishda shaffoflik, maqsadga muvofiqlik va samaradorlik tamoyillariga rioya qilish iqtisodiy barqarorlik garovidir.

REFERENCES

1. Musgrave R.A. The Theory of Public Finance. – New York: McGraw-Hill, 1989.
2. Krugman P. International Economics: Theory and Policy. – Pearson, 2018.
3. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma’lumotlari.

4. World Bank. Public Debt Management Guidelines. – Washington, 2021.
5. Samuelson P. Ekonomika. – Moskva: Infra-M, 2017.
6. IMF Fiscal Monitor Report, 2022.
7. Suyunov D. H. The main problems of corporate governance and ways to solve them //EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues (EGEI) ISSN. – S. 2321-6247.
8. Suyunov D. H. The main problems of corporate governance and ways to solve them //EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues (EGEI) ISSN. – S. 2321-6247.
9. Suyunova D.D. Corporate in joint stock companies ways to use digital technologies to improve management.European Journal of Research Development and Sustainability (EJRDS), Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 4 No 09. September 2023 ISSN:2660-5570.
10. Suyunova D.D. Korporativ boshqaruvning samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasiga ilmiy qarashlar.Iqtisodiy tarqqiyot va tahlil ilmiy elektron jurnali, 2024 yil 31 iyul.<https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/1472/1379>.
11. Suyunova D.D. Raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida korporativ boshqaruvning samaradorligini oshirish masalasiga ilmiy yondashuv.(Raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning dolzarb muammolari, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2022 yil 23 dekabr.)
12. Suyunova D.D. Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni joriy qilishning raqamli transformatsiyasini amalga oshirishga ilmiy-nazariy yondashuv. (Raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes va tadbirvorlikni rivojlantirishning dolzarb muammolari, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2022 yil 23 dekabr).